

مدرسه علمیہ اسلام شناسی حضرت زهرا (سلام الله علیہا)

شهرستان مشهد

عنوان مقاله:

نگاهی نو به اعجاز علمی قرآن (با نقدی بر تعریف رایج آن)

گروه علوم قرآنی و تفسیر

اعضاء گروه: اعظم رحیمی، نیره تاجیک، شکوفه چگینی، بی بی وحیده هاشمی

دبیر گروه: اعظم رحیمی

رتبه علمی دبیر گروه: کارشناسی ارشد دانشگاه، الهیات، گرایش فقه و مبانی حقوق؛

سطح ۲ حوزه علمیہ (رسائل - مکاسب)

محل فعالیت: مدرسه علمیہ اسلام شناسی حضرت زهرا سلام... علیہا، گروه علوم قرآن و

تفسیر

پست الکترونیک: is.pajohesh@yahoo.com

تلفن: ۰۹۱۵۳۰۲۶۷۳۹، ۰۵۱۱-۷۱۲۵۱۰۷

چکیده

از نظر قرآن پژوهان، کلام الهی از ابعاد گوناگون، معجزه است. بعضی، اعجاز علمی را مهم‌ترین جنبه-های اعجاز قرآن معرفی کرده و ابعادی مانند: اعجاز روان‌شناختی، اعجاز علوم طبیعی، اعجاز اقتصادی، اعجاز تشریعی و ... را برای قرآن ذکر نموده و «اعجاز علمی» را به طور متداول چنین تعریف کرده اند: «علمی که هنگام نزول قرآن کریم، برای مردم آن عصر قابل دسترسی نبوده، ولی با پیشرفت علوم کشف شده است، مانند: زوجیت در گیاهان، مراحل خلقت انسان، کرویت زمین، باروری ابرها و ...». باتوجه به تعریف دقیق معجزه؛ یعنی «کار خارق عادت، همراه تحدی برای منصب الهی که قابل آموزش و قابل کشف از طریق علوم بشری تا قیامت نخواهد بود»، تعریف اعجاز علمی، دارای اشکال جدی است؛ زیرا با گسترش دانش بشری و ترقی مراکز علمی، بسیاری از قوانین، توسط انسان کشف و در نتیجه معجزه نبودن قرآن اثبات خواهد شد.

نگارنده طی مقاله حاضر با عنوان (نگاهی نو به اعجاز علمی قرآن با نقدی بر تعریف رایج آن) سه مطلب جدید را مطرح کرده است: اول؛ تفکیک میان دو اصطلاح «تفسیر علمی قرآن» و «اعجاز علمی قرآن»، دوم؛ نقد بر تعریف متداول اعجاز علمی، سوم؛ دستیابی به تعریف جدید از اعجاز علمی؛ یعنی «اعجاز علمی به معنای بیان برخی قوانین از سوی قرآن با حفظ ویژگی‌های معجزه - غیر قابل تعلیم و تعلم بودن، در دسترس عموم نبودن و ... - است که حتی با پیشرفت علوم بشری دست یافتنی نخواهد شد و بشر در فهم آن قوانین، همواره محتاج بیان الهی است».

شایان ذکر است؛ مهم‌ترین دلیل برتری تعریف پیشنهادی اعجاز، کلام الهی است که می‌فرماید: «کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا ... يُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» بقره/۱۵۱، «(پیامبر) همواره آیات و نشانه‌های توحید را بر شما می‌خواند... و آنچه را توان آموختن آن را نداشتید، به شما می‌آموزد». برخی مفسران گفته‌اند: در آیه، تعبیر «ما لم تکنوا تعلمون» وجود دارد؛ یعنی پیامبر (ص) چیزی را به بشر می‌آموزد که دریافت آن طی قرون و اعصار از توان انسان معمولی خارج است و جامعه‌ی بشری نه تنها آن را نمی‌داند، بلکه هرگز نمی‌تواند با ابزار دانش‌های عادی خود اعم از ادبی، فلسفی و عرفانی و ... آن را فراگیرد.

در نوشتار حاضر براساس همین معنای پیشنهادی، به برخی ابعاد اعجاز علمی قرآن اشاره می‌شود که تنها از طریق وحی - نه دانش‌های متداول - قابل دریافت است:

۱- اعجاز انسان‌شناختی: به دوش گرفتن بار امانت الهی توسط انسان و ناتوانی سایر موجودات از حمل آن احزاب/۷۲؛ اخذ میثاق اعراف/۱۷۲، حائل بودن خداوند بین انسان و نفس او انفال/۲۴، مطیع بودن فرشته‌ها برای انسان بقره/۳۰ و ... از این قبیل هستند.

- ۲- اعجاز در علوم طبیعی: تسبیح تمام موجودات، تسبیح سایه‌ها در صبح و شام و تسبیح رعد، رعد/۱۵، از مواردی است که جز از طریق وحی، قابل دست یافتن برای انسان نخواهد بود.
- ۳- اعجاز اقتصادی: ارتباط بین فراموشی یاد خدا و فشار مالی و اقتصادی طه/۱۲۴؛ ده‌برابر شدن پاداش نیکی (قرض‌الحسنه) انعام/۱۶۰ از این موارد است.
- مقاله حاضر در چند بخش سامان یافته است:
- ۱- مفهوم‌شناسی واژه‌های: اعجاز، تفسیر علمی، اعجاز علمی؛
- ۲- دلایل برتری تعریف پیشنهادی اعجاز علمی؛
- ۳- تفکیک میان «تفسیر علمی قرآن» و «اعجاز علمی»؛
- ۴- تاریخچه‌ی اعجاز علمی قرآن؛
- ۵- ابعاد اعجاز علمی قرآن؛
- ۶- نتیجه‌گیری و پیشنهاد.
- کلید واژه‌ها:** معجزه، تفسیر علمی، اعجاز علمی، اعجاز انسان شناختی، اعجاز اقتصادی، اعجاز در علوم طبیعی، اعجاز تشریعی.

مقدمه

نسل کنونی درباره‌ی قرآن سؤالات فراوانی دارد، از جمله: قرآن در هزار و چهارصد سال پیش برای عرب جاهلی معجزه بود، آیا اکنون هم می‌تواند معجزه باشد؟ آیا قرآن با پیشرفت دانش بشری و کشف قوانین علوم تجربی و طبیعی، همچنان به صورت معجزه‌ی جاویدان باقی خواهد ماند؟! در هر عصری، تعدادی از قوانین و علوم موجود در آیات که هنگام نزول قرآن، درک آنها برای بشر ممکن نبود با پیشرفت علوم قابل دسترسی و کشف گردیده است در این صورت مهم‌ترین پرسش آنست که آیا با پیشرفت علوم، به اعجاز علمی قرآن خدشه وارد نخواهد شد؟ هدف نوشتار حاضر، پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها و اثبات این مطلب است که اعجاز علمی قرآن یعنی؛ در قرآن کریم قوانین و علمی وجود دارد که هرگز دست بشر به آنها نخواهد رسید و قرآن تا ابد مثل ناپذیر خواهند ماند.

مفهوم شناسی:

قرآن: برای این کلمه، معانی متعددی ذکر شده ولی بهتر است گفته شود که مشتق از «قرأ» بوده و به معنای «قرائت شده» می‌باشد.^۱

اعجاز (در لغت): مصدر باب افعال از ریشه‌ی «ع ج ز» به معنای ضعف و ناتوانی از انجام کار و ضد قدرت است.^۲ معجزه: اسم فاعل باب افعال از ریشه عجز، به معنای بسیار عاجز کننده است که مفهوم مبالغه، از «ة» در آخر این واژه بدست می‌آید.

- اعجاز (در اصطلاح): دانش پژوهان مسلمان این واژه را دست‌کم در دو معنا به کار برده‌اند.

معنای اول؛ در اصطلاح علم کلام، معجزه، کاری خارق عادت، همراه با تحدی و برای اثبات نبوت یا امامت (اثبات منصب الهی)، به اذن خدا، غیر قابل تعلیم و تعلم، شکست‌ناپذیر، غیرقابل تقلید و... است و تا قیامت قابل دسترسی برای بشر نمی‌باشد^۳، مانند شق القمر، قرآن مجید، ید بیضاء و

معنای دوم؛ امر خارق العاده‌ای است تقریباً با تمام ویژگی‌های معنای اول معجزه، ولی همراه با تحدی و ادعای منصب الهی نمی‌باشد. معجزه به این معنا از جانب خدا و پیامبران به اذن الهی صادر می-

۱- حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس ماده «قرأ»

۲- راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ قرآن، ذیل ماده‌ی «عجز».

۳- ر.ک: خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، ص ۳۳/ مصباح، محمدتقی، آموزش عقاید، ص ۲۶۸، ۲۶۲/ ر.ک: طباطبایی، محمدحسین، اعجاز قرآن، ص ۱۱۶/ جوادی آملی، عبدالله، قرآن در قرآن، ص ۸۹/ مصباح، محمد تقی، راه و راهنما شناسی، ج ۵ و ۴، ص ۵۹-۶۶/ مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، ج ۷، ص ۲۷۷-۲۸۲؛

شود، مانند: خلقت حضرت آدم بدون پدر و مادر، نزول مائده برای حضرت عیسی (ع)، شکافته شدن دریا توسط حضرت موسی (ع) و... که همراه تحدی و برای اثبات نبوت نیست و هرگز قابل دسترسی برای انسان‌ها نخواهد بود. این تعریف بیشتر در علم تفسیر و علوم قرآن مورد استفاده است.

مفهوم اعجاز علمی قرآن:

دست کم سه تعریف هم برای اعجاز علمی قرآن وجود دارد که به نظر نگارنده تعریف اول و دوم، گرفتار خلط و اشتباه است.

تعریف متداول اعجاز علمی؛ علوم و قوانین علمی است که هنگام نزول قرآن کریم، قابل دسترسی برای بشر نبوده، ولی با گذشت زمان و پیشرفت علوم، برخی از آن‌ها برای مردم کشف شده است، مانند: قانون زوجیت در گیاهان، مراحل مختلف خلقت انسان، چگونگی آمدن باران و تشکیل ابر و

مقالات و کتاب‌هایی که امروزه به عنوان «اعجاز علمی» قرآن نوشته می‌شود، در واقع بیشتر به همین معنای متداول از اعجاز علمی توجه کرده‌اند، حال آنکه مواردی مانند: بیان مراحل خلقت انسان، زوجیت در گیاهان و... که در قرآن شریف بیان شده را به چند دلیل، معجزه‌ای به معنای اول و دوم نمی‌توان دانست، زیرا با پیشرفت علوم و دانش، برای بشر قابل دسترسی شده است و در واقع «معجزه» نیست.

ممکن است گفته شود اعجاز علمی قرآن، نفسِ خبر دادن (اخبار) از قوانین و علومی است که هنگام نزول قرآن قابل دستیابی برای بشر نبوده، اما در زمان‌های بعدی با ترقی علوم کشف شده است. به این تعریف نیز می‌توان خدشه وارد کرد، زیرا در گذشته افرادی بوده‌اند که با استفاده از هوش و استعداد خود پیش‌گویی و پیش‌بینی داشتند و بعدها با پیشرفت علوم، بشر به آنها دست یافته است به طور مثال ابن سینا، نوستر آداموس، ژول ورن، لئونارد داوینچی و... پیش‌گویی‌هایی کرده‌اند که آیندگان شاهد وقوع آنها بوده‌اند؛

تعریف آیت الله جوادی آملی؛ ایشان اعجاز را دو گونه دانستند: اعجاز علمی مانند قرآن و اعجاز عملی مانند عصای حضرت موسی (ع)، ید بیضاء و ...^۱.

به نظر می‌رسد برای معجزه، افزون بر سه معنای پیش‌گفته می‌تون معنای چهارمی پیشنهاد کرد: تعریف پیشنهادی اعجاز علمی؛ «بیان قوانین، علوم، اخبار و... است با حفظ ویژگی‌های اعجاز، یعنی غیرقابل تعلیم و تعلم بودن، قابل دسترسی بشر نبودن، شکست‌ناپذیری و... به گونه‌ای که بشر حتی با پیشرفت علوم تا ابد به آن قوانین دست نخواهد یافت و در فهم آن‌ها نیز محتاج بیان الهی است».

۱- جوادی آملی، عبد الله، فلسفه الهی از منظر امام رضا (ع)، ص ۱۷۵.

«فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ» انعام/۱۱۸، «وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ... إِنْ كُنْتُمْ لَمُشْرِكُونَ» انعام/۱۲۱، «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ ... فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» مائده/۳، «لَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمُ بَعْضًا...» حجرات/۱۲. این آیه شریفه صورت برزخی حرمت غیبت کردن را می‌رساند که هیچوقت عقل و علم بشر از طریق عادی (علوم تجربی و طبیعی) بآن نمی‌رسد، مگر کسی که سراغ مکاشفات برود و از آن طریق به مراحل دست یابد که آن سخن دیگری است. دقت در آیات گفته شده نشان می‌دهد که اگر خدای متعال موارد حرمت را در آیه ۳ مائده نفرموده بود، چگونه عقل می‌توانست آن را دریابد؟ چگونه می‌فهمد حیوانی که هنگام ذبح، نام خدا بر آن برده نشده، خوردنش حرام است؟ یا مواردی که در آیه ۱۲۱ انعام بیان شده به جز از طریق وحی، هرگز بشر از آنها اطلاع نمی‌یافت چه رسد که به حکم آن‌ها با پیشرفت علوم متداول بشری دست یابد.

نتیجه گیری:

مطالعه و نگارش درباره موضوع نوشتار حاضر، نتایج سودمند و علمی زیادی به بار خواهد آورد، از جمله؛ بر اصطلاح «اعجاز علمی قرآن» که کتاب ها و مقالات بسیار درباره آن نوشته شده، به دلیل توجه نکردن به معنای دقیق معجزه- خدشه جدی وارد است و در واقع، «اعجاز علمی» متداول، همان «تفسیر علمی» است. تعریف پیشنهادی برای «اعجاز علمی» مستند به آیات قرآن است و نمونه های فراوانی در قرآن- برای تعریف پیشنهادی اعجاز علمی- وجود دارد یعنی معارف و اخباری که دستیابی بآنها برای بشر با علوم متداول هرگز ممکن نخواهد بود و می توان گفت؛ تعداد آیات بیان کننده اعجاز علمی، بیشتر از آیاتی است که علوم طبیعی را بیان کرده است.

برخی قرآن پژوهان و مفسران بزرگ از جمله علامه طباطبائی، آیت الله مصباح یزدی و آیت الله جوادی آملی، بحث «اعجاز علمی» به معنای متداول را، در آثار خود مطرح نکرده اند، بلکه آیت الله جوادی آملی، این موارد را تحت عنوان اخبار غیبی آورده اند. سؤال این است که آیا هر خبر غیبی می تواند معجزه باشد، به طور مسلم پاسخ منفی است. از طرف دیگر دانشمندان قرآن پژوه و مفسران زیادی، تعریف اعجاز علمی متداول قرآن را پذیرفته و آیاتی را که بشر به علوم آنها از راه ترقی دانش دست یافته است، معجزه می دانند حال آنکه با این کار، به واقع در تعریف معجزه دست برده و ویژگی مهم «غیر قابل دسترس بودن تا ابد» را از تعریف اعجاز علمی حذف کرده اند.

در حالی که می توان با حفظ ویژگی مثل ناپذیری معجزه در تعریف «اعجاز علمی قرآن»، با نگاه و رویکردی نو و اعجاز گونه به سخن قرآن گوش داد. توضیح آنکه بسیاری از علمای بزرگ از جمله خواجه نصیر الدین طوسی، سیوطی، ابن خلدون، جرجانی، ایجی، علامه طباطبائی، آیت الله خوئی، آیت الله مصباح یزدی، یعقوب جعفری، محمد حسن هیتو، مروان وحید شعبان و... در تعریف معجزه این قید را آورده اند که معجزه باید «قابل معارضه نباشد»؛ یعنی مثل ناپذیر باشد، تا آنجا که علی بن محمد جرجانی گفته است: «أَنْ يَتَعَدَّرَ مُعَارِضَتَهُ فَإِنَّ ذَلِكَ حَقِيقَةُ الْإِعْجَازِ» یعنی اینکه دیگران نتوانند مثلش را بیاورند، این حقیقت اعجاز است.^۱ گرچه آنان قید «ابد» را در تعریف معجزه نیاورده اند، ولی -تا آنجا که ما منابع و متون را دیده ایم- هیچ کس این را نگفته است که اگر کسی در زمان آینده مثلش را آورد باز هم معجزه است؛ حتی یکی از مفسران بزرگ معاصر -آیت الله جوادی آملی- تصریح کرده اند که اگر در آینده مثلش آورده شد معلوم می شود که از اول معجزه نبوده است.

۱- خواجه نصیر الدین طوسی، کشف المراد، ص ۴۹۴/ سیوطی، الإتقان فی علوم القرآن، ج ۳، ص ۳/ ابن خلدون، مقدمه، ص ۹۰/ جرجانی، علی بن محمد، شرح مواقف، ج ۸، ص ۲۲۳/ ایجی، عبد الرحمن بن احمد، الموافف/ طباطبائی، محمد حسین، المیزان، ج ۱، ص ۷۲/ خوئی، ابوالقاسم، البیان، ص ۱۰۳/ مصباح یزدی، محمد تقی، آموزش عقاید، ص ۲۶۳/ جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، ج ۳، ص ۲۹۵/ هیتو، محمد حسن، المعجزه القرآنیة الإعجاز العلمی و الغیبی، ص ۱۶/ شعبان، مروان وحید، الإعجاز القرآنی، ص ۹۰.

پیشنهادات:

- ۱- تجدید نظر جدّی در تعریف اصطلاحی «اعجاز علمی قرآن».
- ۲- توجه نمودن به ویژگی «غیر قابل دسترس بودن تا ابد» در اصطلاح اعجاز علمی قرآن.
- ۳- نوشتن کتاب ها و مقالات در باره اعجاز علمی قرآن با رویکردی نو براساس تعریف پیشنهادی.
- ۴- نگاه نو به آیات قرآن براساس تعریف پیشنهادی، زمینه دستیابی به اسرار و علوم قطعی و شگفت-انگیز آیات را فراهم کرده و نوشتن تفاسیر، کتابها و مقالات جدید با نگرش تازه را ضروری می کند.

فهرست منابع

- قرآن، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- نهج البلاغه.
- ۱. اسعدی، محمد، و همکاران، آسیب‌های جریان تفسیری.
- ۲. ایجی، عبد الرحمن بن احمد، المواقف.
- ۳. ابن خلدون، مقدمه، ص ۹۰.
- ۴. پاکتچی، احمد، مقاله «تفسیر»، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، زیرنظر: کاظم موسوی بجنوردی، ج ۱۵.
- ۵. تاجیک، نیره، شکوفه، چگینی، اعظم، رحیمی، وحیده، هاشمی، تقسیمات تفسیری با تاکید بر مذهب، روش، گرایش، مکتب و شیوه های تفسیر، انتشارات الشمس، ص ۲۵۸.
- ۶. جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، ج ۳ و ۵.
- ۷. جوادی آملی، عبد الله، وحی و نبوت در قرآن.
- ۸. _____، تسنیم، ج ۱ و ۲ و ۳، چاپ اول، قم، اسراء، ۱۳۷۸.
- ۹. _____، دین شناسی.
- ۱۰. _____، فلسفه الهی از منظر امام رضا (ع).
- ۱۱. _____، قرآن در قرآن.
- ۱۲. _____، ولایت در قرآن.
- ۱۳. جرجانی، علی بن محمد، شرح مواقف، ج ۸، ص ۲۲۳.
- ۱۴. جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، ج ۳، ص ۲۹۵.
- ۱۵. جی بولاتا، عیسی، مقاله‌ی تفاسیر بلاغی و اعجاز قرآن، مترجم: حسین فروزانفر، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، س ۵، ش ۱۸-۱۷.
- ۱۶. علوی مهر، حسین روش‌ها و گرایش‌های تفسیری.
- ۱۷. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس مادهی «قرأ».
- ۱۸. حسینی کوهساری، مفید، مقاله اعجاز اقتصادی در قرآن، دو فصلنامه تخصصی قرآن و علم، ش ۸، سال پنجم/ بهار و تابستان ۱۳۹۰.ش.
- ۱۹. حسینی، موسی، مقاله: «گرایش علمی در تفاسیر معاصر»، پژوهش‌های قرآنی، ش ۷ - ۸.
- ۲۰. خواجه نصیر الدین طوسی، کشف المراد، ص ۴۹۴.
- ۲۱. خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن.
- ۲۲. ذهبی، محمدحسین، التفسیر و المفسرون، ج ۲.

۲۳. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ قرآن، ذیل ماده‌ی «عجز».
۲۴. رضایی اصفهانی، محمد علی، پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، ج ۱.
۲۵. رضایی کرمانی، محمد علی، کتاب شناسی اعجاز قرآن.
۲۶. رضایی، محمد علی، مقاله: «تفسیر علمی قرآن از دیدگاه مفسران شیعه»، فصلنامه علمی - پژوهشی در شیعه شناسی، ش ۲۶.
۲۷. _____، منطق تفسیر قرآن، ج ۲.
۲۸. رفیعی محمدی، ناصر، تفسیر علمی قرآن، ج ۱.
۲۹. _____، سیر تدوین تطوّر تفسیر علمی قرآن.
۳۰. سیوطی، الإِتقان فی علوم القرآن، ج ۳، ص ۳.
۳۱. شعبان، مروان وحید، الإعجاز القرآنی، ص ۹۰.
۳۲. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۴، ۱، ۸، ۱۱، ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۱۹.
۳۳. _____، اعجاز قرآن.
۳۴. مترجمان، جوامع الجامع، ج ۵، ناشر بنیاد پژوهش های آستان قدس، مشهد، ۱۳۷۷.
۳۵. مصباح یزدی، محمد تقی، راه و راهنما شناسی، ج ۴ و ۵.
۳۶. _____، آموزش عقاید.
۳۷. مطوری، علی، مقاله پژوهشی در تفسیر علمی قرآن، نشریه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی، ش ۳۹-۴۰.
۳۸. معرفت، محمد هادی، التمهید فی علم القرآن، ج ۴.
۳۹. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، ج ۷.
۴۰. موسوی همدانی، محمد باقر، ترجمه المیزان، ج ۱۷.
۴۱. نفیسی، شادی، مقاله «تفسیر علمی»، دانش نامه جهان اسلام، زیر نظر: غلامعلی حداد عادل، ج ۷.
۴۲. هیتو، محمد حسن، المعجزه القرآنیة الإعجاز العلمی و الغیبی، ص ۱۶.